

Jüneýit hanyň nökeri

Category: Kitapcy,Sözler,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Jüneýit hanyň nökeri JÜNEÝIT HANYŇ NÖKERI

Jüneýit han, onuň çowlugy hakynda "Halk sesi" gazetinde (2.06.1993 ý) çap edilen "Jüneýit hanyň çowlugy" atly makalany (söhbetimiziň öňünden) okyjylara ýetirsek, artykmaçlyk etmese gerek.

Türkmen halkynyň görnükli hanlarynyň biri, serkerde ogly Jüneýit hanyň – Gurbanmämmet serdaryň adyny eşitmedik azazdyr. Öz halkynyň garaşsyzlygy, özbaşdaklygy ugrunda göreşen görnükli han hakynda hakykaty aýtmaga diňe özygtyýarly döwlet bolanymyzdan soň mümkünçilik berildi. Indi onuň bitiren hyzmatlary barada ylmy işler, uly göwrümlü çeper eserler ýazylyp başlandy.

Golaýda Jüneýit hanyň çowlugy, Eşiniň agtygy, Muhammetnedir

Jüneýit Aşgabada geldi. Muhammetnedir Germaniýaly türkmen, Gamburdaky "Ýomut" import-eksport firmasynyň prezidenti Datmuhammet Ýemreliniň Owganystandaky "Soltany ýap" bölüminiň wise-prezidenti bolup işleyär.

Muhammetnedir Jüneýidiň sözlerinden:

– Ata Watana ilkinji gelşim. Watana gelip görmegi köpden bări arzuw edýärdim. Allaha müň-de bir şükür, arzuwym hasyl boldy. Onsoňam daşary ýurtta ýasaýan türkmenleriň Türkmenistany görmegi arzuw etmeýäni bardyr öýdemok. Türkmenistan bilen, esasan, söwda gatnaşyklaryny ýola goýmagyň arzuwynda. Daşary ýurtlarda ýasaýan söwdagär türkmenler ýerli-ýerden kömek etseler; bujagaz kynçylygy çalt ýeňip geçeris. Dogrusy agyz dolduryp aýdar ýaly, sizde şeýle bir düzedilmesi kyn meseleler ýok. Hemme zat siziň agzybir, tutanýerli işlemegi başarısyňza bagly. Indi gol gowşuryp oturmaly däl. Türkmenistanyň özbaşdaklygyny günsaýyn berkitmäge gönükdirilen, belent maksatlara çagyryan permanlar duşmuşa geçirýän permanlar durmuşa geçirilse, türkmen halkynyň elini uzadan ýerine ýetjek günleri indi uzakda däl... Meniň maksadym iň gyt harytlary daşary ýurtdan size getirip, Ata Watanyň bilen söwda-alyşyny ýola goýmak.

* * *

Jüneýit hanyň bitiren işleri bilen ýakyndan tanyş bolmak isleýänler, şol döwrüň diri shaýady bolan Garaşhan ogly Ýomudskiniň "Türkmenler we rewolýusiýa" diýen eserini okasalar, giňden tanyş bolup bilerler.

Gatybaş adamyň süñňi jöwher ýaly bolýar diýenlerine ynanman duramokdym. Gatybaş adamlary öňler göre-göre gelişimdi. Ol adamlar gujuryny, gaýratyny, gatybaşdygyny döwürdeşlerine görkezip, il arasında unudylmajak nusga goýup gitdiler. Olaryň atlary döwürleri söküp, nesilden-nesle geçip gider otyr. Sözümüz howaýy bolmaz ýaly, käbir delilleri getireýin. Durdy ogly Goşjan dädäniň adyny tutsaň, Arkaçda tanamajak ýokdur. O pakyr ömrünü pyýada geçiren gatybaş, derwüş ýaly

adamdy. Goşjan däde bir ýerden aşamara öye gelende: "Ertir pylan ýerden çykdyň" diýerdi. Onuň aýdan aralygy takmynan yüz kilometre golaý bardy. O pakyry perişdeler göterip ýol aşyrýar diýerdiler.

Sapar ogly Rzaguly aga bilen uruş ýyllarynda Isgenderde obadaş bolup ýaşapdym. O bende ömrünü mal yzynda geçirirdi. Mallygaralydy. Rzaguly aga ne eşek münerdi, ne-de ýaby. İki aýagynyň haýryny gören adamdy. Yörände dabanyndan "ot çykýar" diýip taryp ederdiler. Aýdanlaryndan artyk bolsa artykdý, kem däldi. Ataberdi ogly Armyk aga-da şeýle adamlaryň hilindendi. Söýün ogly Teke pälwan barasynda hazır bu güne çenli öwgüli sözler azlyk etjek däl. Teke aga bir halta uny (arkasyna alyp) Isgender stansiýasyndan Sirkelli jülgesine aşyryrdyr. Bu agyzda aňsat. Aralymda niçeme beýik dag gerişlerinden aşmaly, niçeme akyn-çukundan geçmeli. 50-60 kilometri ädimläp geçmeli. Annadurdy ýagsoronyň ýaby bilen ýaryşyp, ozandygyny bilyän gojalar az däl. Şular ýalu gujurly-gaýratly, gatybaş adamlary ýatlasaň, ýatlap oturmaly. Indi olar ýaly adamlar ýok.

Aýagulag köpeldi. Pyýada ýöremek ýat boldy. Çopan-çoluk bolaýmasa, eşek münüp ýörenler gözünün kaklyşjak gümany ýok. Şeýle bolansoň, öñki adamlaryň hilinden, gatybaş, süñni jöwher ýaly adamlaea sataşaryn, gürleşerin diýip, ýatsam-tursam oýuma gelenokdy.

Golaýda Nebitdag telestudiýasyna baranymda, nakgaşçy Gurban Hydyrow şol edaranyň bagbany, bir wagtlar Jüneýit hanyň nökeri bolan Bedel Gojuk molla ogly barasynda gürrüň berdi. Onuň gürrüni meni aşa tolgundyrdy, begendirdi, geň galdyrdy. Jüneýit han nire, togsan baş nire. Aradan niçeme aýlar aýlanypdyr, onlap-onlap ýyllar dolanypdyr. Muny barmak basyp sanajak bolsaň penjäniň barmaklaryny ençe gezek büküp-ýazmaly boljak.

Bedel aga bilen söhbetdeş bolmagy niýet edinip, ýörite ýene şol edara bardym. Görsem, dynç almaga niýetlenen ýerde, saýaly bagyň aşagynda, tagtadan ýasalan aýmançanyň üstünde oturyp, töwerekträki gürrüň küýseýänlere öz başyndan geçiriren wakalary hakynda söhbet açyp oturan eken. Ikeläp gadyrly görüşdik. Hal-ahwal, saglyk-amanlyk alyşdyk. Çetin-de bolsa ýaşyny soradym.

Togsany kemsiz doldurypdyr. "Tüweleme... Tüweleme..." diýip, içimi hümlətdim. 0ňa lap etseň, sekiz onlukdan ýokary berer ýaly däl. Oturşy bürgüt sypatly. Turanda dyzyna söýenmesi ýok. Yörände dim-dik ýoreýär. Nätanyş adam ilki gorende, ýüzi-gözi hyrsyz görünüýär. Artykmaç geplemegi halap duranok. Içki syryny gabatda saklamagy başarýan adamdygy mese-mälîm duýlup dur.

Bedel aga Garrygala etrabynyň Gyzyl Ymam obasynda dünýä inýär. Bili bekände gözünüň ody alnypdyr. Görmedik görgüsü, çekmedik jepasy galmandyr. Durgunlyk ýyllarynda dilini ýarmazlyga eden endigi hazır-de "Dil bela – diş gala" diýen nakyla uýýan ýaly bolup dur. Elbetde, sowet döwründe Jüneýit hanyň nökeri bolandygyny aňsalar, ýüzünden sypamajaklary belli. Şonuň üçin gürrüňi ugrukdyrjak bolup, aňyrrakdan öwrüm etmeli bolýar. Horezm şasy (dogrusy Hywa hany -t.b.) azgynçylyk edip ilata gyz salgydyny salanda, Jüneýit hanyň damarynyň ganyny gaýnadyp, ar-namysa çydaman, ýarag edinip, ata atlanananyndan, Hywada ýüpek pul çykardanyndan, Yslam tugunu ýokary galдыrmagy niýet edinendiginden başlap, tä 1928-nji ýylда Eýrana geçişine çenli arhiw materiallaryndan gürrüň açmaly boldy. Gürründeşim söhbeti ýuwaş-ýuwaşdan tassyklap, "hä... hawwa" berip başlady. Bolsa-da indi syrly "haltasyny" döküp başlar diýip umyt etdim. Şeýle-de boldy. Görsem, "eşiden deň bolmaz, gören göz bilenleri" bolaýdy. Bedel aganyň kalbynyň töründe ýarym asyr basyp asyr basyp goýan syryny dökmäge başlady.

Bedel aganyň gürrüñinden:

– Hak resul sözümi aýtsam, kompartiýanyň deminiň dag ýaran döwründe Jüneýit han barada, onuň nökeri bolandygym barasynda dil ýaran ýerim ýokdur. Dil ýarsam, KGB-niň işgärlerkniň penjesine düşjekdigime gözüm ýetip durdy. Öň gözumiň ody alnypdy. Ahunyň oglы diýip Taýgada gözümi açdyrdylar. Taýgada on ýyl sürgünde bolup, sag-salamat ilime gowuşdym.

Indi döwür üýtgedi, zaman täzelendi. Garaşsyzlygyň gadyry bir başga. Indi Jüneýit han barada aýtmaga-diýmäge dilimiz uzady. Ol gysga boýludy. Göwresi dykyzdy. Gözi gökdi. Yörände ökjesi ýeňil gopardy. Garyp-gasarlarlyn arkadagydy. Örän namysjaň

adamdy. **Mesligini göterip bilmeyän bozuk pälli adamlary, aýagyny egri basýan aýallary ýigrenerdi.** Orta Garagumda bolanymyzda, Hywadaky bozgakçylaryň telimsine şerigat esasynda jeza bererdi. Onuň oba aralarynda gizlinlikde işleýän adamlary bolardy. Olar obada bolýan tertipsizligi, şerigatyň ýörelgesine ters gidýänleri atma-at ýetirerdi. Olar üçin niýetlän iki agyz sözi bolardy: "**Itden çykaryň!**" Bu söz hemme ýana ýaýrady. Ary-namysy köyenler, namysy depelenenler şeýle jezanyň berlenine begenerdiler. **Ärli aýallar bilen gezýänleriň ýoguna ýansaň-da, ganly bolunmaýandygyny** gulagymyza guýardy. Arly-namysly türkmenler "Itden çykar" sözünü haladylar.

Sada, ýeke sözli, gaýratly, arly-namysly adamlary durky bilen gowy görerdi. "Musúlmán halklar bir-biriniň göwnüne degmeli däl. Agzybir bolmaly" diýen öwüt-nesihat bererdi. Ýetim-ýesirleri goldamagy, ejize ganym bolmaly däldigini nökerlerine berk tabşyrardy. Aýdan-diýenini etmediklere hezil bermezdi. Jüneýit hanyň Eýran bilen aragatnaşygy bardy. Aragatnaşygy ynamly guramak üçin öz agasy Durdygylyjy Güllüdag diýen ýere göçüp eltipdi. Aragatnaşygy biz ýaş ýigitler bolup ýerine ýetirerdik. Hanyň nökerleri bizi arapça ýazylan haty getirip bererdi. Biz-de ol haty Durdygylyç aga eltip bererdik. Yzymyza jogap haty bilen öwrülerdik.

Jüneýit han bihaly adam däldi. Özi bilen gepleşik geçirmäge gelýän wekilleriň maksadyny aňardy. Ýolagçyny ýolda sakladardy. Gelen adam hakynda nökeri habar bererdi. Gumalak atdyrardy. Gumalakçynyň ýorumy gabat gelse, zyýanly adamý ýadyna goýbermezdi. Sap ýürekli bolsa, myhmançylyga alardy.

Öz ýurdunda rahat ýaşatmajaklarynu bilen han Eýrana aşmaly boldy. Araçakde çaknyşyk boldy. Hanyň ýükli maýasy olumda batyp galdy. Ol maýany Etrek boýunda ýasaýan adamlar ýuki bilen sag-aman hana eltip berdiler. Çaknyşyga ellä golaý nöker bolup gatnaşdyk. Aramyzda Jüneýit hanyň zenanasy, iki gyzy bardy. Naçarlar diýseň mergendi. Her ýerde-de özlerini gorap biljek naçarlardy.

Jüneýit han araçakden sag-aman geçenden soñ Küren depesinde ýerleşdi. Ol dsps Baýathajynyň gündogar ýanyndady. Han şol ýerde ence wagt goş basyp ýatdy. Soňra ol depä "Jüneýit hanyň

depesi" diýdiler. Şol ýerde yzyna dolanjak nökerleri boşatdy. Çuwal bagşy-da: "Han aga, maňa-da rugsat ber. Bala-çagamyň arasynda ýasaýyn. Öz ilimiň hyzmatynda duraýyn. Aýdym-saz bilen wagtlaryny, keýpini hoşlaýyn" diýip, rugsat soraýar. Han: "Yzymda bilbilim galjak. Kysmat şeýledir-dä" diýip, iline dolanmaga rugsat berdi.

Eşidişimize görä, Eýran şasy ruslar bilen ara tow düşer öydüp: "Men size zeper ýetirip biljek däl. Yöne meniň ýurdumdan çykmały bolarsyñyz" diýýär. Şondan soň nökerleri, iki gyzy, zenanasy bilen Owganystana geçýär. Owgan şasy höwes bilen garşy alýar. Uly suwly jülgäni peşgeş berýär. Nökerleri ekin-dikin bilen meşgullanýar. Jüneýit han näsaglaýar. Bir ýyla ýetmän amanadyny tabşyrýar. Onuň tabydyny Aşgabadyň ýanyndan Hywa geçiripdirler diýip eşitdik – diýip, Bedel aga sözünü tamamlady.

1995 ý.

Tatar ÜÝŞMEKOW. Taryhy makalalar